teia, despre care nu se poate spune nimic, iar goții și taifalii se pare că n-au avut, pînă la acea dată, intenția de a se statornici undeva.

Nici cauza întreruperii Brazdei lui Novac la Ploiești nu ni se pare explicată în mod satisfăcător. Imensul val de pămînt, pentru a cărei ridicare s-a depus, fără îndoială, un volum uriaș de muncă, își pierdea orice rol strategic prin lăsarea porțiunii de la Ploiești pînă la Dunăre în grija goților, despre a căror statornicie în credința față de imperiu, romanii nu-și vor fi făcut niciodată iluzii.

Admițînd prin absurd că ar fi fost așa, atunci rămîne de arătat care a fost teritoriul „gotic" asupra căruia și-a exercitat Constantin cel Mare autoritatea. Cît se poate judeca din afirmațiile autorilor, ar însemna că, spre est, acest teritoriu cuprindea o zonă foarte întinsă, incluzînd, în orice caz, o bună parte din Moldova despre care atît textele antice cît și descoperirile arheologice nu permit să se facă nici măcar ipoteze.

Dacă Brazda lui Novac este opera lui Constantin cel Mare, cum s-a presupus cu multă probabilitate, judecata mai veche care s-a făcut în legătură cu rostul valului, în sensul că el ar fi fost ridicat pentru a se crea o zonă de siguranță pentru ctitoriile din stînga fluviului, fără ca el să separe în vreun fel Gothia de restul triburilor gotice, rămîne și astăzi valabilă, iar dacă Brazda a fost săpată doar pînă la Ploiești, lipsa segmentului Ploiești—Dunăre, de a cărui necesitate logică nu trebuie să ne îndoim, trebuie legată, poate, de împrejurări istorice nefavorabile care nu vor fi permis împăratului Constantin cel Mare sau urmașilor săi să ducă la sfîrșit o muncă pe cît de anevoioasă pe atît de puțin folositoare.

Dar această problemă nu se poate soluționa decît printr-o reexaminare atentă, cu pasul, a întregului traiect al valului, pentru a se ști exact pînă unde ține.

Firește, toate aceste obiecțiuni nu micșorează cu nimic valoarea lucrării, care rezultă, în primul rînd, din bogăția materialului prezentat și din interpretarea sa istorică subtilă și ponderată.

Nu mai este cazul să se insiste asupra problemei apartenenței etnice a culturii Sîntana-Cerneahov, fiindcă răspunsul pe care-l dau autorii volumului este, în stadiul actual al criticii istorice și al cercetării arheologice, singurul care poate avea șansa de a fi definitiv.

Bogatul material ilustrativ, rezumatul în limba franceză și indicii, sporesc valoarea acestei lucrări, indispensabilă pentru cei ce se ocupă cu cercetarea acestei epoci mai puțin cunoscută.

Mihail Vasilescu

D. PRODAN: *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I, Buc., 1967, 595 p. vol. II, Buc., 1968, 862 p.

În procesul de aservire a țărănimii, Transilvania a cunoscut cele mai complexe și mai grele forme. Studierea diferitelor aspecte pe care le îmbracă acest fenomen a stat totdeauna în atenția cercetătorilor din domeniul istoriei. Unele dintre acestea au suscitat mai mult atenția istoricilor, în timp ce altele au fost tratate insuficient sau de loc.

Acad. D. Prodan a întreprins o investigație de proporții care i-a permis să trateze în ansamblu fenomenul iobăgiei, cu toate implicațiile sale.

Iobăgia, în forma ei din sec. al XVI-lea, — faza robotei și a șerbiei — nu poate fi însă înțeleasă fără urmărirea procesului de aservire a țărănimii din

secolele precedente. În acest scop, autorul porneşte de la textele celor două convenţii dintre răsculaţi şi nobili, din 1437, texte din care reies elementele principale ale raporturilor dintre supus şi stăpînul său, acelea care au împins ţărănimea la răscoală. Analizînd sarcinile feudale se constată că „în raporturile dintre stăpînul de pămînt şi iobag, pe primul plan stăteau renta în produse şi renta în bani". Renta în muncă este mai puţin cunoscută, obligaţiile de lucru sînt mai mici. Aceasta dovedeşte, arată autorul, că economia proprie a feudalului, rezerva seniorială era redusă. De altfel, analizînd cauzele răscoalei din 1437, reiese clar că obligaţiile în produse şi bani au creat principalele nemulţumiri ale ţăranilor.

În eventualitatea în care convenţia din 6 iulie 1437, dintre iobagii răsculaţi şi nobili s-ar fi respectat, sarcinile iobagilor s-ar fi uşurat foarte mult. În plus, posibilitatea ca aceste sarcini să fie mai mult convertite în bani reducea şi dependenţa feudală. Dar, subliniază autorul, tendinţa de reducere a dependenţei feudale se vede şi din felul cum concep ţăranii dreptul de judecată al stăpînului asupra iobagului, dreptul de moştenire şi de liberă strămutare pe care iobagii „îl invocă în numele libertăţilor date de sfinţii regi". Din convenţie, conchide autorul, se vede clar lupta ţărănimii pentru emancipare.

Prin înfrîngerea răscoalei, textul convenţiei a devenit inoperant. De acum înainte, antagonismul dintre clasa nobililor şi ţăranilor se adînceşte continuu.

O nouă criză în raporturile dintre iobagi şi nobili a izbucnit în 1514, cînd ţărănimea înarmată, chemată la cruciadă, a întors armele împotriva nobililor. Ca şi în 1437, ţărănimea a fost înfrîntă. Victoriei nobilimii i-au urmat hotărîrile Dietei din 1514, asupra cărora autorul se opreşte în mod deosebit. Se evidenţiază semnificaţia deosebită a art. 14 prin care se hotăra legarea ţăranilor răsculaţi de pămînt „într-o deplină şi veşnică şerbie". Fără voia stăpînului, nimeni nu putea părăsi pămîntul. Art. 25 din hotărîrile aceleiaşi Diete vine să completeze art. 14 precizînd că libera strămutare este interzisă pentru toţi iobagii, cu excepţia iobagilor oraşelor libere. În plus, şerbia este declarată veşnică şi ereditară pentru iobag şi familia lui.

Este adevărat, precizează autorul, legiuirea nu exclude orice posibilitate de mutare. După această legiuire, ţăranul nu se poate muta decît cu învoirea stăpînului, iar acesta din urmă nu mai este obligat, ca pînă acum, să-şi dea învoirea. Această situaţie duce implicit la schimbarea caracterului învoirii. Ţăranul devine, în aceste condiţii, un obiect de tranzacţie între stăpîni.

În Dieta din 1514 a fost prezentată şi culegerea de legi, *Tripartitum*, întocmită de juristul Ştefan Werböczy. Lucrarea a fost tipărită în 1517 şi a devenit „temelia juridică a societăţii feudale din Ungaria şi Transilvania". În privinţa ţărănimii, *Tripartitul* are aproape aceeaşi poziţie ca şi art. 14 al Dietei din 1514. Singura deosebire constă în faptul că nu se mai face nici o deosebire între ţărănimea răsculată şi cea care nu luase parte la răscoală. În stare de şerbie cad toţi iobagii.

Această culegere de legi se opreşte şi analizează şi conceptul de proprietate. Din textul ei, reiese clar că „...pe domeniul feudal proprietatea pămîntului aparţine exclusiv stăpînului feudal...". Iobagului nu-i rămîne decît „plata şi răsplata muncii sale". Nu este exclus însă orice drept de proprietate al iobagului. În cadrul proprietăţii feudale de drept, subliniază autorul, se menţine şi o proprietate iobăgească de fapt, care „se moşteneşte din tată în fiu, se împarte, face obiect de tranzacţii". Mai mult, „stăpînul feudal nici nu are interesul să-l priveze pe iobag de pămîntul său", deoarece — ştiut este — înzestrarea ţăranului cu pămînt este o condiţie fundamentală a sistemului feudal. Prin urmare, subliniază autorul, „dreptul de proprietate al stăpînului feudal nu exclude pe cel al iobagului său, ci numai i se suprapune...".

Partea a II-a a lucrării nu este altceva, după cum însuşi autorul o spune, decît o valorificare a prezentării analitice, pe domenii, din partea a III-a (vol. II), o privire generală, o valorificare a amănuntelor care se desprind din cercetarea conscripţiilor, socotelilor, inventarelor. Înainte de toate, autorul se opreşte asupra cuprinsului uman al domeniilor feudale. Este vorba de domeniile mari, cele mai

reprezentative, acelea care oferă date ce pot permite generalizări. Între aceste domenii se înscriu: Hunedoara, Șoimus, Șiria, Ciceu, Chioar, Beiuș, Șimleu, Făgăraș, Oradea, Satu Mare, Baia Mare etc. O constatare care se desprinde din analiza conscripțiilor urbariale și care merită să fie subliniată în mod deosebit *este acea a majorității populației românești*. Satele românești, precizează autorul, „chiar dacă sînt în medie mici, covîrșesc prin număr, demonstrînd adesea majorități mari". Românii pot fi ușor recunoscuți, nu după nume ci după prestațiile lor specifice, după instituțiile și organizațiile lor, după voievozii, crainicii și cnejii lor, după obiceiurile și preoțimea română.

Studierea stratificării sociale a populației supuse de pe domenii, prilejuiește autorului unele analogii cu situația din Principate. În Țara Făgărașului, bunăoară, se păstrează mult timp cele două categorii fundamentale ale societății din Țara Românească, boierii și vecinii. Fenomenul este explicabil, acest teritoriu fiind, vreme îndelungată, în stăpînirea domnilor munteni.

Capitolul privitor la cuprinsul uman al domeniilor feudale oferă informații multiple și variate, privitoare nu numai la numărul înscrișilor, ci și cu privire la inventarul agricol, la numărul vitelor pe care le posedau categoriile de supuși.

În cursul sec. al XVI-lea, sarcinile feudale sînt în creștere sensibilă. Nu toate însă în aceeași măsură. Cel mai mult crește slujba, adică obligațiile de lucru ale iobagului. Această creștere trebuie pusă în legătură cu transformările prin care trece domeniul feudal în cursul secolului. Feudalul își făurește acum o economie proprie, o rezervă, pămîntul „alodial". Creșterea rezervei feudale a dus, implicit, la mărirea obligațiilor de lucru ale iobagului, a determinat feudalul să apeleze, tot mai mult, la munca gratuită a iobagilor.

Monopolurile senioriale, dreptul de judecată al stăpînului asupra supușilor săi, obligațiile publice ale iobagului, șerbia cu toate implicațiile sale, fac obiectul unor capitole speciale.

În ceea ce privește șerbia, autorul arată că în Ungaria au existat preocupări pentru modificarea legiuirii din 1514, pentru redarea libertății de strămutare țăranilor iobagi. Sînt analizate hotărîrile dietelor din Ungaria care au revenit asupra legilor din 1514, cu care ocazie se reliefează că în această privință erau interesați regele și marea nobilime deoarece aveau multiple posibilități pentru atragerea altor țărani și pentru păstrarea iobagilor proprii. În Transilvania, asemenea legiuiri nu pot fi găsite printre hotărîrile dietelor din sec. al XVI-lea. Aici au existat doar preocupări pentru readucerea țăranilor fugiți. Nu s-a mai revenit asupra legării de glie, deoarece, precizează autorul, „stăpînul feudal din Transilvania are în general moșie mai mică, cu venituri mai reduse. El se comportă ca nobilul de rînd din Ungaria care era, de asemenea, interesat în menținerea șerbiei, în păstrarea iobagului pe pămîntul său". Eforturile pentru păstrarea mîinii de lucru trebuie puse în legătură cu însăși evoluția domeniului feudal în sec. al XVI-lea, care „tinde să se transforme în seniorie, din domeniul aducător de venituri și în domeniul însuși producător". Autorul face o temeinică analiză asupra organizării domeniului feudal. Se scoate în evidență măsura în care, *pe domeniile feudale, se lucrează cu mijloace proprii* și *muncă salariată* sau cu mijloacele și munca gratuită a iobagului, arătîndu-se că „producția proprie a stăpînului feudal se întemeiază... în cea mai mare parte, pe inventarul de producție al supușilor domeniali și aproape în întregime pe brațele lor de muncă".

Finalul părții a II-a prilejuiește autorului o amplă și competentă discuție asupra principalelor probleme pe care le ridică raporturile feudale în sec. al XVI-lea. În mod deosebit se pune accentul pe cauzele care au determinat o evoluție deosebită a domeniului feudal în Europa de Răsărit, deci și în Transilvania, față de Europa Occidentală. De ce a fost necesar ca, în această parte, să se treacă la o nouă fază, caracterizată de Engels ca „a doua ediție a șerbiei". Cercetătorii acestei probleme, arată D. Prodan, se postează, în general, pe două poziții. Unii consideră că producția proprie a domeniului feudal a fost determinată de necesitățile pieții interne, în timp ce alții consideră piața externă drept elementul care

a determinat acest fenomen. Imensul material analizat permite autorului să precizeze că, în ceea ce privește Transilvania, informațiile „...exclud aproape cu totul piața externă din geneza producției proprii a domeniului feudal și a raporturilor feudale nou create...". Chiar piața externă, continuă autorul, „e redusă și alimentată mai mult din prestații. În producția domenială prevalează covîrșitor propriile nevoi de subsistență". Producția proprie „...vine ca o sursă de venituri în plus peste prestații, producția pentru piață rămîne numai complimentară. Piața nu e un scop ci doar mijloc, o posibilitate în plus de sporire a veniturilor domeniale". Cu competența savantului, autorul analizează întregul complex de cauze care au determinat orientarea domeniului feudal din Transilvania pe un alt drum decît acel al producției capitaliste.

Volumul al II-lea (partea a III-a a lucrării) este de fapt „temelia documentară și faptică a întregii lucrări". Este prezentarea „pe domenii, luate individual". O asemenea prezentare a fost dictată de natura materialului care, cum spune autorul, apare disparat, pe domenii feudale. Din o asemenea dispunere, reies cu claritate deosebirile de la un domeniu la altul, dar, în același timp, și asemănările. Prezentarea domeniilor este făcută păstrînd ordinea cronologică a materialului documentar, a urbariilor. Sînt studiate 32 de domenii care cuprind 40—50 tîrguri și aproximativ — 1.500 sate.

Volumul al II-lea constituie o bună sursă de documentație nu numai pentru istorici ci și pentru economiști, lingviști, etnografi, numismați.

Lucrarea acad. D. Prodan, operă de profundă analiză istorică, se întemeiază pe un imens material documentar inedit. Ea este rodul unei munci îndelungate și pasionate, constituind un model de tratare a istoriei.

I. Toderașcu

TRAIAN P. LUNGU: *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Ed. șt. Buc., 1967, 288 p.

Monografia lui Traian P. Lungu, consacrată unei perioade însemnate din viața politică a României moderne, prezintă un deosebit interes și constituie, în același timp, un pas important pentru cunoașterea unui domeniu neglijat pînă nu demult de noua noastră istoriografie. Autorul lucrării *Viața politică în România la sfîrșitul veacului al XIX-lea (1888—1899)* încearcă, pentru prima dată în istoriografia noastră, să studieze cu atenție caracterul și sensul frămîntărilor politice care au avut loc în țara noastră la sfîrșitul secolului trecut. În vederea rezolvării acestei sarcini, complexe și dificile și pentru a da un tablou cît mai veridic asupra unei perioade de profunde schimbări, Traian P. Lungu a căutat să studieze resorturile intime ale vieții politice din România anilor 1888—1899, care să-i permită reliefarea legăturii indisolubile dintre social, economic, politic și cultural.

Lucrarea, întocmită în urma cercetării unei bogate informații, bazată pe izvoare edite și inedite, publicații contemporane și studii ulterioare, este împărțită în patru capitole, inegale ca întindere și valoare. De asemenea, trebuie să precizăm că lucrarea este însoțită de o introducere, o încheiere, o listă a guvernelor care s-au succedat în anii 1888—1899 și de o bibliografie selectivă a problemei.

Introducerea, împărțită în două paragrafe principale, este consacrată analizei istoriografiei (9—27) și prezentării succinte a stadiului de dezvoltare a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea (27—40). Din analiza paragrafului referitor la istoriografie se poate constata că autorul acordă o atenție deosebită lucrărilor generale,